

Herman van de Werfhorst *Waarom de politiek zich druk moet maken om gelijke kansen*

Dat vraagt om een andere manier van denken bij zowel docenten als leerlingen. De docent zal methodes moeten verzinnen om efficiënt onderwijs op maat te maken en leerlingen zullen veel minder kunnen calculeren om met nét voldoende inspanning de norm te halen. Technologie kan helpen om met *computer-assisted learning* uren bij de docent vrij te maken en om studievoortgang te meten.

Wanneer het onderwijs meegaat met de samenleving betalen de investeringen zich snel terug. Een betere en op maat gemaakte ontwikkeling van talenten zal de aansluiting

op de arbeidsmarkt ten goede komen. Zowel leerlingen als leraren zullen in een flexibelere opzet beter in staat zijn om hun vaardigheden en kennis mee te laten groeien met de veranderlijke realiteit, waarin kapitaal en arbeid als productiefactoren plaatsmaken voor creativiteit en talent.

Persoonlijk, flexibel en op talent gestuurd onderwijs is een mes dat aan twee kanten snijdt. Zwakke leerlingen blijven beter bij de les en zeer getalenteerde of eenzijdig begaafde mensen zijn gemotiveerder en presteren daardoor op een veel hoger niveau.

Waarom de politiek zich druk moet maken om gelijke kansen

Door **Herman van de Werfhorst**

Hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam

Toen ik een jaar of tien geleden begon sociologische onderzoeksbevindingen voor het Haagse voetlicht te brengen, vielen de schellen me van de ogen. Politici en ambtenaren, ook van PvdA-huize, maakten zich in het geheel geen zorgen om ongelijkheid in het Nederlandse onderwijs. Die was namelijk nauwelijks aanwezig — iedereen kreeg alle kansen, het was enkel een kwestie van kansen pakken.

Men vertelde mij vaak zelfs het tegenovergestelde. Er was misschien wel te veel gelijkheid, want de vmbo'ers deden (en doen) het internationaal gezien bijzonder goed, en de vwo'ers iets minder dan gewenst. Nederlandse leerprestaties in het PISA-onderzoek kenmerkten zich daarom door een lage spreiding.

Die onverschillige houding over onderwijsongelijkheid miskent niet alleen structurele ongelijkheden in het onderwijs, maar typeert tevens een bredere tendens in de Nederlandse

samenleving vanaf de jaren tachtig tot nu. Beleid werd steeds meer gevoerd om efficiëntie te bevorderen. In het onderwijs gebeurde dit bijvoorbeeld door de aandacht te richten op hoge gemiddelde en excellente prestaties. Tegelijkertijd werden gelijkheidsvragen niet meer gesteld.

Maar ongelijkheden naar sociaal milieu of etnische herkomst kunnen sterk zijn. Het is al sinds jaar en dag bekend dat de onderwijsloopbaan sterk samenhangt met sociaal milieu. Bovendien komen sociale verschillen in loopbanen niet alleen voort uit sociale verschillen in leercapaciteiten, maar ook uit verschillen in de keuzes die gemaakt of geboden worden. In Nederland zien we bijvoorbeeld dat kinderen uit hogere milieus vaker het vwo instromen dan kinderen uit lagere milieus met dezelfde capaciteiten.

Dit soort ongelijkheden doen zich voor in de hele westerse wereld, en komen voor een belangrijk deel voort uit processen die lastig zijn aan te sturen vanuit de politiek. Er bestaan mogelijk sociale verschillen in intelli-

Herman van de Werfhorst *Waarom de politiek zich druk moet maken om gelijke kansen*

gentie, en zeker in de normen en verwachtingen die in gezinnen bestaan ten aanzien van het onderwijs van hun kinderen. Men moet dus niet de illusie hebben dat onderwijsbeleid sociale ongelijkheden in het onderwijs weg kan poetsen zonder in de vrijheid van opvoeding te treden.

Gelijkheid weer terug op de agenda

De politiek kan met haar beleid ongelijkheden dus niet elimineren, maar kan wel beleidsmaatregelen nemen om de ongelijkheid te verminderen. Of omgekeerd: zijn er maatregelen die (bedoeld of onbedoeld) de ongelijkheid sterker maken dan nodig?

Er zijn twee vormen van beleid die daarbij continu aandacht behoeven: sociaaleconomisch en onderwijsbeleid. Voor beide zaken kunnen we leren uit internationale vergelijkingen en vergelijkingen in de tijd. Welke institutionele context bevordert gelijke kansen?

Sociaaleconomisch beleid is belangrijk, omdat het de hulpbronnen beïnvloedt die in gezinnen aanwezig zijn. Een gelijkere verdeling van inkomens en een genereuzere welvaartsstaat gaan gepaard met meer kansgelijkheid in het onderwijs. Dit is belangrijk omdat het kansgelijkheid rechtstreeks verbindt met gelijkheid van 'positie' op de maatschappelijke ladder. Gelijkheid van positie wordt door veel politieke partijen als onwenselijk gezien – de gelijkheidsdeken *pur sang*. Maar gelijkheid van positie van de ene generatie beïnvloedt gelijke kansen van de volgende. Dus zelfs als kansgelijkheid als een belangrijker politiek doel wordt gezien dan meer gelijkheid in (inkomens)posities, ontkomt men er niet aan om een grotere gelijkheid van positie te overwegen.

Te rigide en bovendien deterministisch

Ten aanzien van het Nederlandse onderwijsbeleid heb ik een aantal zorgen. Als eerste de steeds rigidere en vroeg-determinerende

vorm van selectie in het Nederlandse stelsel. Het moment van selectie op twaalfjarige leeftijd bestaat feitelijk al sinds eind negentiende eeuw. Sinds de opkomst van de ambachtsscholen, die in een grotere onderwijsvraag moesten voorzien, is er een parallel systeem in Nederland, maar de laatste jaren zien we dat het moment van selectie de facto vroeger wordt, en meer deterministisch.

Dit komt omdat de brede brugklassen en brede scholengemeenschappen langzaam aan verdwijnen. Selectie op twaalfjarige leeftijd betekent voor de meeste kinderen ook echt selectie van een onderwijsniveau, een gebouw en een onderwijsinstelling. Terwijl de brugklas niet alleen tussen niveaus, maar ook tussen de basisschool en het voortgezet onderwijs, een mooie brug kan slaan, vinden

Dat de scholen meer autonomie krijgen, is erg zorgelijk

VO-scholen het niet nodig om brede brugklassen te handhaven. VO-scholen vragen bewust om enkelvoudige adviezen en beschouwen de brugklas daarom als overbodig.

Vanuit efficiëntieoogpunt is dat inderdaad het geval, maar als we naar de ongelijkheid kijken allerminst. Er bestaan immers flinke sociale verschillen in het advies van de basisschoolleraar, zoals de Inspectie van het Onderwijs onlangs nog liet zien. En wanneer die leerkracht wordt aangemoedigd om een enkelvoudig advies te geven, is het waarschijnlijk dat een kind met laagopgeleide ouders vaker de lage variant van een gemengd advies krijgt (vmbo-t in plaats van vmbo-t/havo), en een kind met hoger opgeleide ouders vaker de hoge variant (havo in plaats van vmbo-t/havo). En aangezien de brede scholengemeenschap

Herman van de Werfhorst *Waarom de politiek zich druk moet maken om gelijke kansen*

pen verdwijnen gaan deze kinderen naar verschillende scholen en wordt tussentijds overstappen ontmoedigd. Het selectiemoment is daarmee ook steeds deterministischer.

Een andere reden waarom het deterministisch wordt, is de versterking van de 'beroepskolom': een vmbo-opleiding dient ter voorbereiding op het mbo, niet op de havo. Daar komt nog bij dat de Nederlandse havo-scholen vaak zulke strenge eisen stellen aan vmbo-gediplomeerden dat het mbo de enige optie is.

Als men een nieuw onderwijsstelsel voor de huidige samenleving zou ontwerpen, wordt er, zo is mijn inschatting, geen selectiemoment ingevoerd op twaalfjarige leeftijd. Er zijn landen die het selectiemoment hebben uitgesteld, zoals Engeland, Schotland, Zweden, Finland en Frankrijk. Op basis van de ervaringen aldaar zijn er zeker argumenten om ook zo'n stap te overwegen. Zo namen de gelijke kansen in die landen toe. Of dat ook voor Nederland de beste weg is, weet ik niet, maar het selectiemoment kan zeker minder rigide en determinerend worden gemaakt. Meer flexibiliteit, bredere brugklassen, brede scholengemeenschappen, gemakkelijker tussentijds overstappen tussen niveaus – het zijn allemaal manieren om minder rigide te selecteren. Deze maatregelen zouden het bovendien mogelijk maken om leerlingen van verschillende niveaus bij elkaar te plaatsen voor vakken waar dat kan, zoals gymnastiek of maatschappijleer. Het is toch van de zotte dat Nederlandse scholen ook gymnastiek op 'two-niveau' aanbieden.

Te veel macht scholen

Een tweede zorg is de toenemende autonomie van scholen, en met name het verminderde belang van centrale toetsen voor het verdere verloop van de onderwijsloopbaan. De cijfers van de Onderwijsinspectie van april 2016 zijn alarmerend: juist in het jaar dat de eindtoets basisonderwijs later werd afgenomen (nadat het advies al is gegeven) nam de ongelijkheid in advisering toe.

Het is nog te vroeg om dit enkel aan de verlate eindtoets toe te schrijven, maar zorgelijk is het wel. We zouden nog beter moeten weten hoe advisering en eventuele bijstelling van het advies na de eindtoets tot stand komen. Recentelijk beweerde onderwijseconoom Lex Borghans op de blog www.economie.nl dat de eindtoets minder serieus is genomen door de kinderen van hoger opgeleide ouders, omdat zij tevreden zijn met het reeds gegeven advies (een terechte constatering denk ik).

De vraag is dan of kinderen van lager opgeleide ouders ook vaker bijstelling van het advies vragen en krijgen. Daarover is in het Inspectierapport helaas weinig te lezen, terwijl het toch belangrijk is: wordt bij kinderen uit de lagere milieus een te laag schooladvies gewijzigd als ze een goed toetsresultaat behalen?

Politiek ontwaak

In het algemeen valt het op dat de overheid een afwachtende houding aanneemt ten aanzien van het veld. In Nederland zijn scholen zeer autonoom, en om verschillende redenen is dat goed en wenselijk. Maar de grote autonomie betekent ook dat de eerste reactie van landelijke en lokale beleidsmakers op strategisch gedrag van scholen is dat scholen dat vooral zelf moeten bepalen. Dat geldt voor de versmalling en verkorting van de brugperiode, het versmallen van scholengemeenschappen, en de advisering door de basisschool voor het voortgezet onderwijs.

Ik denk dat deze afwachtende houding niet langer op zijn plaats is. Juist als ongelijkheden in het onderwijs toenemen is het zaak dat de overheid haar verantwoordelijkheid neemt. Dit betreft overigens niet alleen de landelijke, maar ook de lokale overheid. Juist ten aanzien van brede scholengemeenschappen kunnen gemeenten sturend werken, omdat zij verantwoordelijk zijn voor de huisvesting. Met een gelijkheid bevorderende agenda is het niet mogelijk om ongelijkheden te elimineren, maar beleid kan wel degelijk een verschil maken.